

R (04)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Conjunts tancats dels segles XVI i XVII a la Mediterrània nord-occidental

Closed assemblages of
the 16th and 17th centuries
in the northwestern
Mediterranean

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la URG
Cambra de Comerç

www.documentauniversitaria.media/rodís

R (04)

Rodis
JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Comitè Social de la UJG
Cambra de Comerç

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology - 04

© Material editorial i organització / [Editorial material and organization](#):
Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures: els autors / the authors](#)

Equip editorial, objectius de la revista i instruccions per als autors i política editorial
/ [Editorial team, magazine objectives and instructions for authors and editorial policy](#):
www.documentauniversitaria.media/rodiss

Contacte / [Contact](#):
Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISSN: 2604-6679

DOI: [10.33115/a/26046679/4](https://doi.org/10.33115/a/26046679/4)

ÍNDEX / INDEX

DOSSIER

CONJUNTS TANÇATS DELS SEGLES XVI I XVII

A LA MEDITERRÀNIA NORD-OCCIDENTAL

CLOSED ASSEMBLAGES OF THE 16TH AND 17TH CENTURIES IN THE NORTHWESTERN MEDITERRANEAN

Per un'archeologia del Mediterraneo Nord-Occidentale post 1500. Aspetti teorico-metodologici e casistica di contesti chiusi subacquei E TERRESTRI del XVI secolo

For a post 1500 North-Western Mediterranean Archaeology.

Theoretical-methodological aspects and case studies of closed underwater and terrestrial assemblages of the 16th century

7

Marco Milanese

El conjunt arqueològic del segle XVI localitzat a la cisterna est del Castell de Montsoriu

The 16th century archaeological assemblage located in the eastern cistern of Montsoriu Castle

25

Jordi Tura, Gemma Font, Sandra Pujadas, Joaquim Mateu, Josep Maria Llorens

Contesti chiusi di età moderna a Pisa: alcuni casi di studio

Closed assemblages of the modern age in Pisa: some case studies

47

Marcella Giorgio

Un conjunt tancat de la segona meitat del segle XVI procedent de l'antic Preparatori del Seminari (Girona, Gironès)

A closed assemblage from the second half of the 16th century, from the old Preparatory Seminary (Girona, Gironès)

69

Jordi Aguelo Mas, Xavier Aguelo Mas

El conjunt ceràmic del pou del pati de la Pia Almoïna (Banyoles, Pla de l'Estany)

The ceramic assemblage from the Pia Almoïna courtyard well (Banyoles, Pla de l'Estany)

89

Joan Frigola Torrent, Andrea Ferrer Welsch, Josep Tarrús Galter

- La circolazione ceramica a Ferrara tra XVI e XVII secolo: forme di smaltimento rifiuti, contesti, materiali. Prime considerazioni**
The circulation of ceramics in Ferrara between the 16th and 17th centuries: forms of waste disposal, assemblages, materials. First considerations 117
-
- Chiara Guarnieri
- El Born CCM, un conjunt de conjunts en el marc de la Barcelona moderna**
The Born CCM, a set of assemblages within the framework of modern Barcelona 135
-
- Núria Miró i Alaix
- Ceramiche del XVI e XVII secolo da contesti archeologici A Venezia**
16th and 17th century ceramics from archaeological assemblages in Venice 177
-
- Francesca Saccardo
- El dipòsit del mas Llorens de Salt. Un conjunt tancat d'inicis del segle XVII**
Mas Llorens' repository in Salt. A closed assemblage from the early 17th century 199
-
- Xavier Alberch, Josep Burch, Neus Coromina, Marc Prat, Jordi Sagrera
- Ordinary tables. Post-medieval pottery from the Ravenna countryside as an archaeological and social indicator: new evidence from the castle of Bagnara di Romagna (circa 16th-18th century)**
Taulas ordinàries. La ceràmica postmedieval del camp de Ravenna com a indicador arqueològic i social: nous testimonis del castell de Bagnara di Romagna (al voltant dels segles XVI-XVIII) 227
-
- Giacomo Cesaretti

Pages	Received date	Acceptance date
89-116	2021-06-08	2021-07-16

EL CONJUNT CERÀMIC DEL POU DEL PATI DE LA PIA ALMOINA (BANYOLES, PLA DE L'ESTANY)

THE CERAMIC ASSEMBLAGE FROM THE PIA ALMOINA
COURTYARD WELL (BANYOLES, PLA DE L'ESTANY)

DOI: [10.33115/a/26046679/4_5](https://doi.org/10.33115/a/26046679/4_5)

Joan FRIGOLA TORRENT

Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles (MACB)

Andrea FERRER WELSCH

Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles (MACB)

Josep TARRÚS GALTER

Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles (MACB)

Parules clau

Pou, abocador ceràmic, atuells d'aigua, vaixel·la blava catalana, segle XVII, Banyoles

Key words

Well, pottery dump, pottery water jugs, blue-decorated Catalan pottery, 17th century, Banyoles

Resum

L'any 1958, durant unes obres de rehabilitació a l'edifici de la Pia Almoina de Banyoles, va descobrir-se un pou reblert amb centenars de peces ceràmiques. En el present article s'analitza, de manera global, aquest singular conjunt, tot intentant aprofundir en aspectes com la data de construcció del pou i l'estudi dels atuells usats per extreure l'aigua. S'analitzen, també, els successius abocaments de ceràmica esdevinguts entre els segles XVII i XIX, una vegada el pou ja estava en desús, i es proposa un origen per aquestes peces.

Abstract

In 1958, during restoration work on the 'Pia Almoina' medieval building in Banyoles, a well filled with hundreds of ceramic vessels was discovered. The aim of this paper is to analyse this exceptional finding in a general way. It delves into aspects such as the well's construction date and the study of the pottery jugs used to extract the water. We also examine the use of the well as a pottery dump to fill up its structure, between the 17th and 19th centuries, and we suggest an origin for these pieces.

EL CONJUNT CERÀMIC DEL POU DEL PATI DE LA PIA ALMOINA (BANYOLES, PLA DE L'ESTANY)

INTRODUCCIÓ

El pou de la Pia Almoina es troba al pati de l'edifici número 11 de la plaça de la Font, coneguda antigament com a plaça Mitjana o de la Vila, situada al bell mig de la trama urbana de la Banyoles medieval, entre la plaça Nova i la plaça Vella (les actuals plaça Major i plaça del Teatre respectivament). Es tracta d'un dels edificis més emblemàtics del nucli urbà, que des del segle XIV va acollir de manera paral·lela la Universitat o seu del Comú —que s'hi mantingué fins al 1928, quan l'Ajuntament passà a la seva ubicació actual— i la Pia Almoina dels Prohoms, que hi pervisqué fins al 1833. La instal·lació d'aquestes institucions va modificar la fisonomia de les cases precedents, les quals s'unificaren per a conformar un únic edifici que tingué una evolució arquitectònica singular. Després del canvi d'ubicació de l'Ajuntament, a l'edifici s'hi instal·là l'Escola d'Arts i Oficis i al voltant de 1932 s'hi començaren a concentrar els diferents materials arqueològics que esdevingueren la gènesi del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, situat avui dia al mateix edifici de la Pia Almoina i a les cases limítrofes de Can Fornells, Can Paulí i Can Xueta (fig. 1).

Figura 1. Vista del pati de la Pia Almoina amb el pou alçat prop de la paret (Josep Casanova, Arxiu del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles).

La descoberta

El 1948, Francesc Figueras i de Ameller, arquitecte municipal de l'Ajuntament de Banyoles, planificava unes obres de restauració a la Pia Almoina. L'edifici arribava a mitjan segle XX molt modificat per obres successives al llarg dels anys, així que la proposta del treball de restauració era ambiciosa. Es preveia lenta i tenia l'objectiu de destinar totalment l'edifici a museu arqueològic, de proveir al Centre d'Estudis Comarcals d'un edifici adequat, així com de dotar a la ciutat de Banyoles d'un edifici de caràcter civil que recordés «a todos sus habitantes y a los forasteros que la visiten la importancia que había tenido en tiempos pasados» (Figueras 1948, 10).

El 1951, tres anys més tard, el mateix arquitecte, ara també director del museu, descrivia en un article l'estat dels treballs de restauració i les obres que havien de procedir els anys següents (Figueras 1951). Fins a aquella data s'havien desmuntat

les construccions «parasitàries», fet que permetia desxifrar les estructures primitives, la previsió era prosseguir amb la restauració completa del pati, «pieza maestra del edificio», i de la resta de dependències que havien d'acabar de configurar el museu (Figueras 1951, 22).

L'any 1958 s'inicià la gran intervenció al celobert que es perllongà fins al 1961. Durant els dos primers anys, es van fer rebaixos d'entre 50 i 60 cm per tal de recuperar el nivell de circulació original, i durant els dos anys següents, es va desmuntar i reconstruir tota la cara de llevant de la galeria i part de la de migdia (Moner 2015). Va ser durant l'anivellació del pati quan es va descobrir un pou obliterated situat just davant la façana sud. Es va procedir a l'excavació completa d'aquest el mateix 1958 i es van poder recuperar centenars de fragments ceràmics, entre altres elements.

El pou, de forma cilíndrica i de 1,20 m de llum, estava directament excavat al subsol geològic, format per calcàries travertíniques quaternàries. A banda i banda tenia una successió de petits encaixos oposats per poder facilitar l'accés al fons quan fos necessari i així poder-ne fer el manteniment.

La vila, a banda de l'abastament directe d'aigua de l'Estany, també va disposar des de ben aviat de recs artificials que conduïen l'aigua fins a diversos punts de la població, sovint per a un ús industrial i agrícola. Més adients per al consum de boca eren les aigües proporcionades per captacions superficials i pous, afavorits per l'existència d'un nivell freàtic relativament proper a la superfície del terreny. En el cas que ens ocupa, per a assolir l'aqüífer fou necessari excavar en una profunditat superior als 14 m. En origen el pou devia tenir un brocal o una barana per evitar accidents o la caiguda d'objectes al seu interior, que no es va trobar conservat. El brocal octogonal visible actualment, doncs, respon a una rèplica moderna que s'inspira en l'existent a la Casa Julià, un edifici gòtic de Perpinyà.

Estudis previs

De la intervenció que es va efectuar al pou només ens resten les peces i fragments ceràmics que es van poder recuperar i restaurar. El conjunt més notable va ser exhibit a l'exposició permanent del museu durant dècades i captava l'atenció de visitants i especialistes. Es coneixen dos estudis centrats en els materials; per una banda, el treball inèdit titulat «La ceràmica catalana trobada al pou de la Pia Almoina, a Banyoles» realitzat per Julià Maroto el 1977 i presentat al Col·legi Universitari de Girona (Maroto 1977), on s'hi troba una sintètica proposta de classificació de les diverses produccions ceràmiques recuperades, i, per l'altra, el breu capítol que desenvolupa Albert Telese en la seva publicació sobre la vaixel·la blava catalana entre 1570 i 1670. En aquest cas l'autor, a més de tractar algunes peces determinades que eren d'interès per la seva recerca, exposa de manera sumària el conjunt i la seva formació i fins i tot proporciona una representació en secció esquemàtica de l'estructura (Telese 1991, 61-65).

Els estudis preliminars sobre els materials recuperats i la historiografia han permès identificar diferents usos i episodis històrics que cal contextualitzar per

tal d'entendre la construcció i obliteració del pou. Si bé de manera genèrica el pou és un sistema d'aprovisionament habitual en l'àmbit privat, el seu ús no s'exclou de l'àmbit públic. Sovint, les autoritats municipals es preocuparen de construir pous comuns per a ús dels veïns com el mateix pou públic que es troba documentat a la primera meitat del cinc-cents a la plaça Major de Banyoles (Palmada 2007, 16-17). El pou objecte del nostre estudi s'associa a l'edifici civil de la Pia Almoïna —antiga seu del Comú o Universitat—, i cal entendre'l, per tant, com a part integrant i inseparable d'aquest conjunt.

La Pia Almoïna, un edifici singular

Atesa la indestriable relació històrica i funcional entre el pou i l'edifici on s'emmarca, creiem d'interès desenvolupar de manera sumària algunes etapes de l'evolució arquitectònica dels edificis de l'entorn, en especial des dels seus orígens fins a la construcció del pati d'estil gòtic.

L'urbanisme preexistent: els edificis a l'alta edat mitjana

Amb anterioritat a la instal·lació de la seu del Comú i de la Pia Almoïna, el lloc ja formava part de la trama urbana de la vila de Banyoles. Les dades arqueològiques i documentals són escasses i resulta complex intentar resseguir l'aspecte urbà de l'entorn durant l'alta edat mitjana. Ben segur que a la zona hi devia haver edificis com a mínim des d'inicis del segle XI, moment en què ja es té constància escrita de l'església de Santa Maria dels Turers (1017).

Alguns estudiosos de l'edifici, com l'arquitecte banyolí Jeroni Moner, indiquen que, probablement, en èpoques anteriors al segle XIII el conjunt edificat del carrer que enllaçava la Vila Vella i la Vila Nova estava constituït per cases senzilles delimitades per mitgeres d'uns 10 x 4'5 m, amb el costat llarg paral·lel al carrer. Aquestes es componien d'una planta baixa amb unes possibles golfes o terrabastall i, sovint, comptaven amb un pati a la part posterior (Callís, Moner, Riera 2019). L'alçada d'una d'aquestes cases, d'una sola planta, s'observa a la paret mitgera de Can Fornells on, a l'altura del primer pis, es conserva la traça d'una coberta a dos vessants. En aquest cas, el parament és d'obra en espiga (*opus spicatum*) i marca l'aresta superior de la teulada (Bosch, Busquets, s/d). Aquesta dada és significativa per determinar que, tot i que no sabem del cert com era la trama urbana d'aquesta zona en època alt medieval, algunes parets mitgeres van ser aprofitades per construccions posteriors i han marcat els límits d'alguns edificis al llarg del temps.

L'any 2015, durant el seguiment arqueològic preventiu que es va fer a l'interior de l'edifici de la Pia Almoïna, es va descobrir un pou de 120 cm de llum, molt similar al pou que ens ocupa i situat a pocs metres d'aquest. De la mateixa forma, es presentava excavat al travertí i mostrava encaixos laterals que tant haurien pogut servir per a la seva construcció, com per poder dur a terme tasques de manteniment (Cle, Ferrer 2016). Malauradament, només va ser excavat en una

profunditat de 40 cm i, per tant, els pocs materials ceràmics recuperats —reduïdes a torn, pisa blanca, vidrada de cuina i vidrada monocroma— no permeten atribuir-li una cronologia clara. Tot i la seva ubicació actual en un àmbit interior, segurament cal relacionar-lo amb el pati exterior d'alguna finca prèvia, potser de la casa primigènia de Can Fornells.

Els edificis a l'entorn del 1300

Mn. Lluís G. Constans, el 1951, precisava que per a Banyoles el segle XIV va esdevenir el començament d'una nova era, en bona part gràcies a l'autonomia administrativa assolida per l'acabada de crear Universitat. El nou consell de prohoms va ser confiat a tres jurats i a nou consellers, escollits per sufragi directe pels caps de família. La històrica concòrdia és coneguda com a Carta Municipal i va ser redactada el 1303 (Constans 1951, 96-97). A més a més, ja des de la segona meitat del segle XIII s'havia iniciat un creixement demogràfic notable que, sumat a la bona situació econòmica, permeté la renovació i ampliació d'una part significativa dels edificis existents. Aquestes renovacions arquitectòniques, que també han estat ben estudiades per l'arquitecte Moner, es caracteritzen per la presència d'arcs diafragmàtics interiors paral·lels a les façanes dels edificis, tant en planta baixa com a vegades al primer pis, amb l'objectiu de facilitar una millor distribució dels pesos i, permetre així, una major alçada a la construcció (Moner 1990, 118).

Fou en aquest moment, doncs, al voltant del 1300, quan s'iniciaren les reformes dels edificis de la banda de migdia de la plaça de la Font, els quals incorporaren arcuacions en planta baixa i primer pis. Aquest sistema tenia una finalitat constructiva i no decorativa, ja que els elements de suport eren econòmics —fets de pedra local, de travertí—, segurs i més duradors que la fusta (fig. 2).

Altres evidències ens indiquen que la renovació arquitectònica es va produir entorn del 1300. La descoberta d'uns grafit

localitzats al primer pis de la casa que esdevindrà la Pia Almoïna, concretament a la paret mitgera que separa la finca amb Can Fornells i ubicats per sobre les traces del parament en *spicatum* —corresponents a l'aresta superior de la teulada—, van fer decantar a la historiadora Rosa Lluch a pensar que aquests s'havien efectuat al voltant del segle XIII, quan ja s'hauria construït el primer pis amb el corresponent arc diafragmàtic (Lluch 1994, 114-115). Altres historiadors com Cobos i Tremoleda, després d'estudiar el grafit que correspon a un cavaller medieval armat muntant el seu cavall a carrera, pel tipus d'indumentària, el situen en un moment imprecís del segle XIV (Cobos, Tremoleda 2013, 166).

Figura 2. Sobre una planimetria actual es marca el conjunt d'edificis situats a la banda de migdia de la plaça de la Font, alguns dels quals conserven encara les arcuacions construïdes al voltant del 1300. En línia vermella discontinua es delimita l'espai ocupat per la seu del Comú i la Pia Almoïna (planimetria base: Callís, Moner, Riera 2019).

Cal mencionar, per altra banda, que tot i que sovint s'identifiquen els paraments construïts en *opus spicatum* o obra en espiga com a paraments existents abans de la mencionada renovació arquitectònica —s'han tendit a associar a obres d'un romànic inicial, d'influència llombarda—, recents intervencions arqueològiques com les realitzades a Can Paulí (Frigola, Ferrer 2020, 519) o en altres edificis de la vila com el situat al número 39 de la plaça Major (Buch 2014), apunten que en alguns casos el seu ús perdura almenys fins a la baixa edat mitjana.

La seu del Comú i la Pia Almoïna

Sabem pels documents que el consell de prohoms tenia dret de reunió a qualsevol lloc, particularment al temple de Santa Maria, i que poc després de la seva constitució es va establir a un dels edificis de la plaça de la Font (Constans 1951, 96-97). La instal·lació de la seu del Comú va propiciar que es reprenguessin reformes als edificis que pocs anys abans havien incorporat el sistema d'arcuacions. Algunes d'aquestes cases s'unificaren per a esdevenir un únic edifici civil mentre que les altres —com Can Fornells, Can Xueta o Can Paulí—, seguiren la seva evolució com a cases particulars.

A més a més, l'any 1306, per iniciativa de Guillem de Reixac, un dels prohoms que va signar la Carta Municipal, juntament amb altres jurats de la vila, fou fundada la institució benèfica de la Pia Almoïna, o Almoïna dels Prohoms de la vila de Banyoles, que passaria a compartir l'edifici amb el Comú fins al 1833 (Figueras 1948; Palmada et al. 2005, 108). La presència a l'edifici de forns de pa i restes de fogaines (Tarrús 1977, 4; Figueras, Ferrer 2017, 1337) coincideixen amb la documentació, que menciona l'existència a l'immoble de bodegues, cuines i forns.

La construcció del nou edifici civil va absorbir dues o més cases amb els corresponents patis aconseguint una planta unificada amb forma de «L» amb els dos braços units per un pati central. Per la banda nord, on suposem que se situava l'entrada, comptava amb la casa que limitava amb Can Paulí i Can Fornells —de la qual en desconeixem el nom propi antic—, i per la banda de ponent, amb una o dues cases que donaven al barri de Sant Pere. D'aquesta manera, s'obtenia un edifici prou ampli i representatiu pel Comú (fig. 2).

La instal·lació de la Universitat la trobem representada en les pintures murals conservades als arcs lleugerament apuntats del primer pis de l'edifici de ponent. La decoració purament ornamental es va descobrir el 1948 durant la remodelació impulsada per Figueras (Figueras 1948) i va ser restaurada i estudiada el 1992 (Carrion, Chinchilla, Fontdevila 1995). Aquestes pintures daten de la primera meitat del segle XIV, pel tipus de dibuix, execució i factura dels animals representats (Fernández 2008, 46). En el conjunt pictòric s'afegeixen diferents fragments que es van trobar reaprofitats en altres estructures l'any 1961 i que sembla que formaven part d'aquest. Se'n destaca un on hi ha representat un personatge assegut, hieràtic, amb algun tipus de túnica i que sosté, possiblement, un objecte a la mà esquerra, a la zona del pit (Fernández 2008, 46). En relació

amb la seva possible ubicació es planteja que en un origen podria haver format part d'un fris en el qual hi hauria representada una figuració del Consell Municipal, sense descartar, però, altres opcions (Fernández 2008, 49). Tanmateix, sembla clar que aquestes pintures i la seva representació es feren per decorar la sala on es reunien els consellers, en una voluntat de plasmar el nou poder fàctic de la vila que, des del caràcter laic, frenava el domini eclesiàstic exercit pel monestir de Sant Esteve (Fernández 2008, 50).

Per tal de poder configurar la sala Major i per connectar l'edifici de ponent amb el pati, es va construir un gran arc de mig punt de gairebé 7 m de llargada. L'obertura d'aquesta gran arcuació és, sense dubte, tal com també opina Moner, motivada per originar un espai públic que tenia com a fons els dos arcs diafragma que perviuen decorats amb pintures (Callís, Moner, Riera 2019, 6-7).

A banda de la sala Major, l'altre gran element arquitectònic definitori de l'edifici és indubtablement el seu pati porticat. Obrat als tallers de Girona, el model banyolí correspon al conjunt de claustres prefabricats amb elements seriatos que tant es van exportar en època gòtica a la Corona d'Aragó entre els segles XIII i XV (Español 2016). Aquests destaquen per les columnes gallonades i els capitells amb fulles de lliri de calcària nummulítica de Girona. No sabem com era el pati en el primer moment, ja que els darrers estudis apunten que el seu aspecte gòtic no es va assolir al segle XIV, com sempre s'havia defensat, sinó que s'esdevingué en unes dates més tardanes, al voltant del segle XV, potser més enllà de la Guerra Civil catalana (post 1472) o de la Sentència de Guadalupe (1486) o fins i tot dins els primers decennis del XVI¹.

En origen, el pati gòtic no tenia el mateix aspecte que l'actual. Moner ja va detectar que per la banda de ponent, on *a posteriori* es construí l'escala de pedra, hi havia hagut una galeria que configurava un pati amb pòrtics a tres dels quatre costats. Per aquest motiu, tant a la paret de ponent com a la de tramuntana s'hi conserva una porta: la de ponent és adovellada i queda suspesa sobre el tram més llarg de l'escala —té avui funcions de finestral— i la de tramuntana s'intueix i es presenta tapiada (Callís, Moner, Riera 2019). Tot indica que l'edifici, i en especial el pati, van resultar afectats pels bombardejos de 1655, en què la vila de Banyoles va rebre l'atac de les tropes dirigides per Diego Caballero de Illescas per tal de recuperar la població, caiguda en mans franceses (Palmada 2008, 47-48).

EL CONJUNT CERÀMIC DEL POU DEL PATI

Els treballs d'excavació del pou van permetre la recuperació de 6670 fragments ceràmics, corresponents a un nombre mínim de 2401 individus —xifra certament elevada que possiblement quedaria lleugerament rebaixada en el cas

¹ Volem agrair a Miquel Àngel Fumanal les teories, opinions i datacions que ens ha facilitat recentment entorn el pati gòtic de la Pia Almoina, que ell estudià en el marc de la seva tesi doctoral titulada «La pedra de Girona. L'esclat de l'escultura arquitectònica i cultural, 1300-1350» i defensada amb èxit l'any 2019. La nova cronologia del pati aquí exposada, per tant, la devem a aquest investigador.

de portar-se a terme un remuntatge minuciós del conjunt, especialment de les peces més tardanes, a les quals tradicionalment s'ha dedicat menys atenció—. És just mencionar aquí, tanmateix, l'enorme esforç que en el seu moment es destinà per restaurar part del material del pou de la mà de Joan Alsius Malagelada, net de l'erudit farmacèutic Pere Alsius, que reintegrà amb força encert més d'un centenar de peces.

Malgrat l'interès evident d'aquests materials exemplificat precisament per la rellevància que algunes de les peces han tingut històricament en l'exposició permanent del museu (Tarrús 1977, 7; Gratacós, Tarrús 1993, 31), el seu estudi actual es veu condicionat per la poca informació disponible de la intervenció de la qual no es té constància que s'hagin preservat fotografies, plantes ni tampoc cap diari de campanya. De fet, ni tan sols tenim la certesa que s'arribés a la base del pou², encara que la troballa d'atuell d'aigua, que per força estaven dipositats contra el fons, així ens ho fa creure. A més, tot i que l'excavació es mirà de fer de manera rigorosa i fins i tot es garbellà la terra (Telese 1991, 62), no sembla que els criteris estratigràfics s'apliquessin degudament; així, en el seu moment, s'identificaren únicament dos grans paquets de terra, situats respectivament a sobre i a sota d'un nivell de destrucció que es datà, encertadament, del 1655.

Seguint aquesta lògica, els materials foren guardats en caixes, diferenciats per produccions bàsiques i separats segons si havien aparegut per sobre o per sota de l'esmentada destrucció, sense més precisió ni relació entre l'ordre relatiu de les peces dins cada abocament, cosa que, com veurem, hagués resultat de gran ajuda. I és que si hom aprofundeix en la composició tipològica, funcional i estilística del conjunt, resulta meridianament clara l'existència de més fases d'abocament, que forçosament havien d'estar representades per una major complexitat estratigràfica. Aquesta seqüenciació de fases ja fou advertida en publicacions posteriors a la troballa (Tarrús 1977, 4, 7; Telese 1991, 61-65), per bé que amb alguns biaixos cronològics i interpretatius que al llarg d'aquest text tractarem de matisar.

Abans de res, però, convé deixar clar que no estem estrictament davant d'un conjunt tancat, entès com un dipòsit sincrònic de material susceptible de ser datat en un determinat moment, sinó d'una estructura on —ja sigui en el marc del seu funcionament o durant la seva amortització, procés que s'allargà durant més de quatre-cents anys— hi van caure o s'hi van abocar de manera progressiva centenars de ceràmiques. La gràcia del conjunt del pou del pati de la Pia Almoina, doncs, rau en la possibilitat de comprendre i diferenciar per fases aquesta llarga seqüència arqueològica marcada, com ja s'ha avançat, per alguns moments cronològicament ben definits i integrada per peces inusualment senceres i d'un enorme interès en l'àmbit de l'estudi ceràmic, però també econòmic i social.

2 Albert Telese, segurament informat de veu, ens dona notícia de l'aparició del nivell freàtic durant l'excavació (Telese 1991, 62).

La fase d'ús (segle xv-1636): els atuells d'aigua

Tot i que els materials de l'abocament inferior del pou, previs a la destrucció parcial de l'estructura durant l'atac de 1655, estan avui agrupats, el seu estudi permet distingir amb relativa claredat dos moments: un primer associat al seu ús com a punt d'extracció d'aigua, i un segon corresponent a l'amortització esdevinguda a partir del 1636, per motius que seran tractats més endavant. Per tal de fer més comprensible la interpretació del conjunt, aquesta separació també s'ha seguit en l'àmbit estadístic. Cal tenir en compte, però, que es tracta d'una distinció artificial, feta amb criteris de discriminació segons la funcionalitat de les peces, tot partint de la base que mentre el pou estava en ús no s'hi abocaven deixalles, o almenys no de manera habitual.

Així, el nivell inferior del pou està integrat de manera exclusiva pels denominats atuells d'aigua, concretament càntirs i poals, sota les produccions de vidrada monocroma (85 ind., 50,60%), comuna reduïda (69 ind., 41,07%) i, en menor mesura, obra aspra o comuna oxidada (14 ind., 8,33%) (fig. 3). Si bé és possible que alguns individus d'aquest darrer grup siguin en realitat peces de vidrada monocroma, atès que el vidrat es localitza habitualment només a la part superior de la peça i encara distribuït irregularment. Els poals són atuells de cos ovoide, amb la boca precedida d'un coll curt, sovint acanalat, nansa superior vertical dita de cistell o de pont, i un broc lateral (Beltrán de Heredia 1994; 53). Com el seu nom assenyala, la seva funció principal era la de pouar aigua, però també servien per poder-la transportar (Beltrán de Heredia 1997, 239-240), així com per servir-la i beure (Sempere 1985, 24; Sáez 2009, 41; Romero, Rosal 2014, 202). Els càntirs, per la seva banda, són atuells globulars tancats, sense boca, i igualment dotats de nansa superior. En aquest cas, tanmateix, disposen de dos brocs oposats, un d'ample, conegut com a tot o tarot, que servia per omplir-lo, i un d'estret, per beure aigua a galet (Beltrán de Heredia 1994, 51; Santanach 1998, 240; Romero/Rosal 2014; 195). La seva funció, més enllà de beure, era la de transportar aigua i mantenir-la fresca (Argelagués 2009, 77-80; Beltrán de Heredia 1998, 187), si bé també podien servir per pouar, com és el cas que ens ocupa.

Per poder omplir-los, els càntirs i poals se'ls lligava una corda a la nansa superior i es baixaven al pou, ja sigui amb l'ajuda d'una politja, d'algun altre mecanisme (Alexandre-Bidon 1992, 528-538), o bé directament a força de braços. A la pràctica, doncs, funcionaven com a galledes, amb l'avantatge que, en aquest cas, el mateix recipient servia també per tragar el líquid fins al seu destí. Durant el procés era habitual que els atuells, amb el balanceig, colpeguessin contra les parets de pedra de l'estructura i s'acabessin trencant, especialment si el pou tenia una profunditat destacada com el de la Pia Almoina, amb més de 14 metres fins a la capa freàtica.

En total, doncs, s'ha comptabilitzat un nombre mínim de 168 atuells d'aigua repartits en 80 càntirs (47,62%), 65 poals (38,69%) i 23 individus no definits (13,69%), que han estat englobats en un grup genèric de càntirs/poals (fig. 3). En aquest sentit, convé aturar-nos un moment en la problemàtica del recompte, atès

que a banda de les peces senceres i d'aquelles clarament atribuïbles a una forma o altra, especialment a través de la part superior dels atuells, també s'han tingut en compte els brocs —tan amples com estrets—, presents en un número molt elevat i la no comptabilització dels quals hagués suposat una sensible subestimació estadística dels atuells d'aigua. Ha ajudat, en aquest sentit, l'absència a l'abocament inferior d'altres formes que a vegades poden estar dotades també de brocs, com determinades gerres i, per això, la seva presència s'ha pogut associar de manera inequívoca a càntirs o poals.

		Vidrada monocroma		Comuna reduïda		Comuna oxidada		Total	
Grup funcional	Forma								
Atuells d'aigua	Càntir	42	52,50%	34	42,50%	4	5,00%	80	100%
			49,41%		49,28%		28,57%		47,62%
	Poal	27	41,54%	28	43,08%	10	15,38%	65	100%
			31,77%		40,58%		71,43%		38,69%
	Càntir/Poal (no definit)	16	69,57%	7	30,43%			23	100%
			18,82%		10,14%				13,69%
TOTAL (Nml)		85	50,60%	69	41,07%	14	8,33%	168	100%
			100%		100%		100%		100%

Figura 3. Quadre estadístic amb els atuells d'aigua recuperats al nivell inferior del pou.

Així, una vegada restats del grup el nombre equivalent de brocs per aquelles peces no senceres que ja s'havien comptabilitzat a través de les parts superiors, per evitar la duplicació en el comptatge, s'han passat a tractar els brocs romanents. Els amples s'han atribuït a càntirs, tot restant un igual nombre de brocs estrets. I la resta, exclusivament estrets, són els que s'han enquadrat en la categoria no definida de càntirs/poals, perquè no ha sigut possible associar-los amb certesa a cap de les dues formes. No obstant això, i al ser el pou una estructura que retenia tot el material que hi queia, el més lògic seria pensar que aquesta categoria estaria formada, almenys en una alta proporció, per poals, atesa la manca de tarots que puguin ser correlacionats amb els brocs estrets. Si fos així, la representació percentual de càntirs i poals dins la fase d'ús del pou se situaria pràcticament al 50%, dada que com veurem a continuació no està exempta de rellevància.

Tradicionalment, s'havia considerat que la construcció del pou s'esdevingué a inicis del segle XIV (Telese 1991, 61), arran la instal·lació a l'immoble de l'Almoina dels Prohoms de la vila de Banyoles —o Pia Almoina—, fundada el 1307, i en paral·lel a la reforma d'estil gòtic del pati. La Pia Almoina era una institució benèfica, d'origen laic, lligada al Comú o Consell de la vila i que tenia com a missió socórrer, donar caritat i proveir de menjar i roba als més necessitats (Grabuleda, Tarrús 2013, 2). D'aquesta manera, es donà per garantit que l'inici de l'acumulació accidental d'atuells al fons del pou s'inicià a partir del tres-cents.

Tanmateix, ni entre els atuells d'aigua ni tampoc en la resta de materials de l'abocament inferior del pou, hi ha peces que puguin ser atribuïdes al segle XIV. La presència de càntirs, a més, confirma que estem davant d'un context més tardà, almenys pel que fa a l'ús. Cerdà considera que aquest atuell no es comença a fabricar fins al segle XV, possiblement a partir de la segona meitat (Cerdà 2001, 137), mentre que Beltrán de Heredia, menys taxativa, exposa que el càntir és una

forma poc comuna al segle XIV i encara escassa al XV, moment en què la forma predominant era el poal. Segons aquesta autora, no és fins al segle XVI quan el càntir pren rellevància i acaba equilibrant-se amb el poal (Beltrán de Heredia 1998, 187; 2006, 53).

És evident que la manca d'un registre arqueològic precís no permet descartar que els atuells del fons del pou, els més antics, fossin exclusivament poals, si bé aleshores caldria esperar un predomini d'aquests en el conjunt que no es produeix. Tot plegat ens permet concloure que, en realitat —i si prenem com a certa la premissa que el pou es va exhaurir íntegrament— s'ha de situar la seva construcció en un moment més avançat del que fins ara s'havia determinat, segurament ja dins de la segona meitat del XV i en paral·lel al procés de monumentalització del pati, també més tardà del que fins fa poc s'estimava. En qualsevol cas, les quantitats més o menys equilibrades de càntirs i poals confirmen la plena operativitat de l'estructura durant el segle XVI (fig. 4).

Figura 4. Selecció de càntirs.

Figura 5. Selecció de poals i possible peça de fireta.

Hem de destacar, entre tots els poals trobats, la presència d'un exemplar singular, ateses les seves reduïdes dimensions, de tan sols 124 mm d'alçada i 82 mm de diàmetre màxim de panxa. El diàmetre intern de la boca, per la seva banda, és de només 35 mm. Podria molt bé tractar-se d'un poal d'ús infantil, de la mateixa manera que es documenten, si bé generalment en cronologies més recents, els denominats càntirs d'infant, ideats perquè els nens i nenes poguessin anar a buscar aigua a la font (Calvo 2007, 90). Tanmateix, la seva capacitat és força més limitada que la dels càntirs d'infant, que ronden el litre, pel que plantejem si no podria ser, en realitat, un atuell de joc o fireta (fig. 5).

La primera amortització i la destrucció de 1655

L'any 1636 els jurats de Banyoles sufragaren la construcció d'una font d'aigua pública canalitzada, possiblement situada a la casa del Comú, el frontal i part del dipòsit de la qual encara es conserven integrats a la mateixa façana de l'edifici, no sabem si moguts respecte al seu emplaçament original. Al centre del frontal es llegeix la següent inscripció, en lletra capital i repartida en quatre línies: «ESSENT JURATS BENET PERPINYA ESTEVE CONGOST MIQUEL VILARDELL LO ANY DE 1636». L'obra costà a les arques municipals una quantitat elevada, fins i tot qualificada d'excessiva per part dels oïdors encarregats d'examinar els comptes l'any següent (Palmada 2011, 290). Per a més inconvenient, a finals d'aquell mateix segle la font presentava problemes

sistemàtics d'abastament, fruit del mal estat de les canonades i de l'exigüitat de la deu (Palmada 2011, 290).

Sigui com sigui, la font vingué a substituir el pou com a punt d'abastament públic d'aigua que, a partir d'aleshores, i perdut el seu ús primari, fou usat com a abocador. Entre el 1636 i el 1655, data en què es produí la destrucció parcial de la Pia Almoina, es llançaren al seu interior nombrosos fragments ceràmics, que una vegada estudiats proporcionen un número mínim de 203 individus (fig. 6). No obstant això, la seva integritat és molt menor que la dels atuells d'aigua tractats anteriorment, probablement perquè les peces abocades no estaven senceres. Igualment, és remarcable l'absència de fauna —un únic fragment en tot el pou, a l'estrat superior—, cosa indicativa que o bé no es van recollir els ossos, o bé que estem davant d'un abocador net —sense deixalles de consum— fet que tindria certa lògica si es té en compte la destacada ubicació de l'estructura, en el pati de la casa del Comú.

		Vidrada monocroma	Grollera reduïda	Comuna reduïda	Comuna oxidada	Vidrada cuina	Vaixella fina	Ceràmica residual	Total
Grup funcional	Forma								
	Ampolla / Barral	1 100%							1 100%
	Cobertora				1 100%				1 100%
	Gerra	6 18,18%		15 45,46%	11 33,33%			1 3,03%	33 100%
	Gibrella	10 41,67%		11 45,83%	3 12,50%			25%	40,75%
	Olla	7 77,78%		2 22,22%					9 100%
	Pot						1 100%		1 100%
	Setra	12 100%							12 100%
	Subtotal	36 44,45%		28 34,57%	15 18,52%		1 1,23%	1 1,23%	81 100%
			58,07%	73,69%	68,18%		11,11%	25%	100%
Taula i servei	Cobertora	1 50%		1 50%					2 100%
	Escudella	6 54,55%		1 9,09%			2 18,18%	2 18,18%	11 100%
	Plat	6 46,15%			1 7,70%		6 46,15%		13 100%
	Subtotal	13 50,00%		2 7,69%	1 3,85%		8 30,77%	2 7,69%	26 100%
		20,97%		5,26%	4,55%		66,67%	50%	100%
Cuina	Cassola					4 100%			4 100%
	Cobertora		12 100%			36,36%			5,97%
	Fogó					1 100%			1 100%
	Olla		45 91,84%			3 6,12%		1 2,04%	49 100%
	Paella					1 100%			1 100%
	Subtotal		57 85,08%			9 13,43%		1 1,49%	67 100%
			100%			81,82%		25%	100%
Higiene personal	Baci	4 100%							4 100%
		6,45%							100%
Conducció d'aigua	Canó	1 100%							1 100%
		1,61%							100%
	Indeterminat	8 33,33%		8 33,33%	6 25%	2 8,34%			24 100%
		12,99%		21,05%	27,27%	18,18%			100%
TOTAL (NmI)		62 30,54%	57 28,06%	38 18,72%	22 10,84%	11 5,42%	9 4,43%	4 1,97%	203 100%
		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Figura 6. Quadre estadístic amb la ceràmica abocada al pou entre el 1636 i el 1659, per produccions, grups funcionals i formes.

Pel que fa als materials ceràmics recuperats, en general s'ajusten molt bé dins aquesta franja del segon quart del segle XVII, amb alguna excepció, que hem d'entendre com a material descontextualitzat. Entre aquestes peces, hom hi troba un bol d'emporitana tardana, un gerret bicònic de ceràmica de la costa catalana —fet sorprenent atenent a l'escassetat de dades sobre Banyoles durant el període ibèric tardà/republicà— i dues vores de ceràmica espatulada alt medieval, una olla i un bol. Menys sorprenent resulta un fragment de pot de ceràmica valenciana (fig. 7, PPA-3569a), típic del quatre-cents. Del mateix

període es troben restes de peces de vaixel·la fina, entre les quals quatre plats (fig. 7, PPA-3440) i dues escudelles de reflex metàl·lic de fabricació catalana. Tots ells presenten la decoració molt perduda, un plat de blava de Barcelona de la sèrie dita «influència del renaixement italià» (fig. 7, PPA-3569b), combinada amb verd i que pot enquadrar-se bé dins la primera meitat del XVII (Cerdà 2001, 91). Finalment, un altre plat de blava barcelonina, en aquest cas de la sèrie de «plats sense sanefa» (fig. 7, PPA-3568), que es dataria de mitjan segle i seria la més pròxima al moment de destrucció esdevingut el 1655.

Pel que fa a la resta de produccions ceràmiques, la més present és la vidrada monocroma (62 individus, 30,54%), especialment amb aquells atuell·s que formen part del grup funcional d'emmagatzematge, transport i preparació d'aliments (fig. 6). Destaquen les gerres —així com un possible barral o ampolla (fig. 7, PPA-370)—, les olles de rebost (fig. 7, PPA-353) i molt especialment les gibrelles (fig. 7, PPA-487) i les setres (fig. 7, PPA-378), amb un mínim de 10 i 12 individus respectivament. En general, responen a formes habituals del període, algunes ja presents en contextos una mica anteriors, del XVI i fins i tot de finals del XV —noti's, per exemple, les similituds amb moltes de les peces aparegudes al convent de Sant Domènec de Castelló d'Empúries, d'inicis del cinc-cents (Frigola 2016)—, fet normal en ceràmica d'ús quotidià, que tendeix a patir poques evolucions formals. Cal destacar, també, les peces de taula i servei dins la ceràmica vidrada monocroma, en concret sis escudelles (fig. 7, PPA-390, 474), sis plats (fig. 7, PPA-591) i una cobertora troncocònica amb vora de visera horitzontal (fig. 7, PPA-484), que tant hauria pogut cobrir atuell·s a la taula com al rebost. Així mateix, hem de mencionar la presència de quatre bacins o orinals (Fig. 7, PPA-389), d'un canó o tub de conducció d'aigua i de vuit individus indeterminats.

La següent producció en importància respecte al nombre —que no en varietat formal— és la grollera reduïda, amb 57 individus (28,08%), tots ells de cuina. La majoria —45— són olles, generalment amb dues nanses enfrontades situades al cos, coll estrangulat i vora exvasada (fig. 7, PPA-894). Si bé també hi ha alguna peça de perfil en essa, més de tradició medieval (fig. 7, PPA-156). Per millorar la cocció i evitar esquitxos i vapors, les olles solien complementar-se amb cobertores, de les quals se'n comptabilitzen 12 (fig. 7, PPA-3535). Per la seva banda, dins la ceràmica comuna reduïda s'hi troben 38 individus (18,72%), entre ells 15 gerres, 11 gibrelles (fig. 7, PPA-159, 5317) —de nou un atuell molt representat atesa la seva polivalència (Beltrán de Heredia 2012, 252-253; Frigola 2016, 113)— i dues olles, corresponents a la categoria d'emmagatzematge, transport i preparació d'aliments. Gairebé testimonials són les peces de taula i servei, amb una cobertora i una escudella, i també cal comptar, en aquesta producció, vuit peces més indeterminades.

Entre la ceràmica comuna oxidada hom hi documenta només 22 individus (10,84%), 15 dels quals són peces d'emmagatzematge i rebost: 11 gerres (Fig. 7, PPA-618), tres gibrelles (Fig. 7, PPA-612, 3376) i una cobertora de casquet amb visera (Fig. 7, PPA-651). També hi ha un plat, dins la categoria de taula i servei, i sis peces indeterminades que no han pogut ser assignades. Finalment, cal destacar la presència de només 11 peces de vidrada de cuina (5'42%),

distingibles de la vidrada monocroma per la seva pasta vermellosa i porosa amb un desgreixant gran i per presentar l'exterior amb restes de sutge. A banda de dues peces indeterminades, s'han identificat quatre cassoles —en ser peces incompletes també podrien tractar-se de greixoneres, molt similars formalment, però dotades d'un abocador de pessic—, tres olles, una paella de mànec i la base d'un fogó portàtil³, amb una obertura a la part inferior per poder posar-hi les brases. Aquesta darrera és una forma ja coneguda a l'època baix medieval (Beltrán de Heredia 1998, 186, 188-190; Santanach 1998, 238) i estava plenament en ús durant el sis-cents, com es testimonia a Barcelona (Beltrán de Heredia 2012, 246) i Cerdanyola (Argelagués 2009, 84-85), entre altres llocs del país.

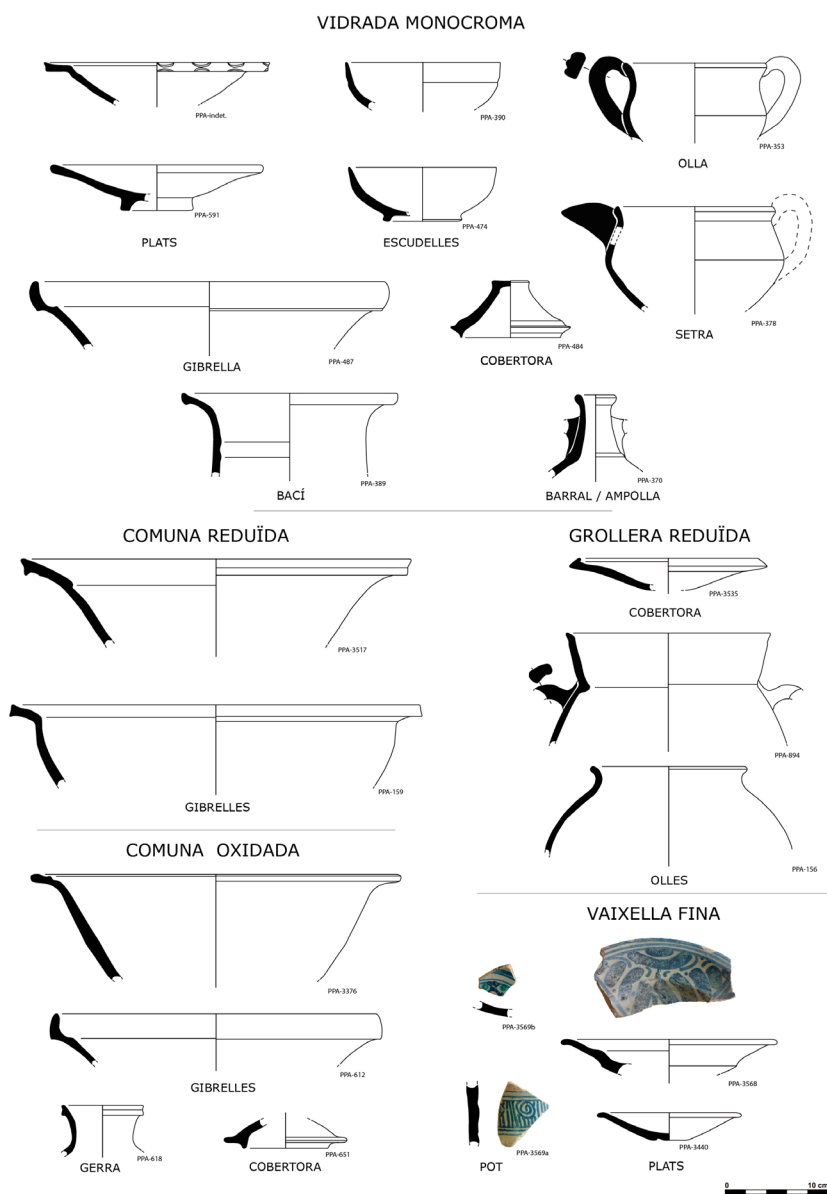

Figura 7. Principals formes aparegudes en el rebliment de la primera amortització del pou (1636-1655).

3 Interessants representacions iconogràfiques sobre l'ús del fogó poden veure's a: Amouric, Vallauri, Vayssettes 2009, 223-224.

Un gran abocador de ceràmica (1655-segle XIX)

El juny del 1655, en un dels múltiples enfrontaments protagonitzats per l'exèrcit espanyol i el francès entre la fi de la guerra dels Segadors i la signatura del tractat dels Pirineus, Banyoles va ser víctima d'un fort atac d'artilleria. Les tropes espanyoles, dirigides per Diego Caballero de Illescas, tenien l'objectiu de foragitar els soldats francesos que ocupaven la població. Com a resultes de l'episodi, el monestir, emprat com a plaça forta, va quedar notablement malmès (Palmada 2008, 47-49) i també la Pia Almoina i la casa del Comú patiren una sort similar (Grabuleda, Tarrús 2013, 3). Sense anar més lluny, al pou s'hi documentà un nivell de destrucció que pot atribuir-se a aquest moment (Telese 1991, 62). Entre les restes recuperades hi havia un fragment de columna gòtica —avui no localitzada—, nombrosa runa de la barana del pati i, sorprenentment, un projectil de ferro que, per pes i calibre (aproximadament 24 lliures i 15 cm), podria haver estat disparat per una colobrina gran o bé potser per un morter.

Aquest fet no suposà cap punt d'inflexió per al pou, recordem que ja estava essent amortitzat des d'unes dècades abans, però sí que esdevé molt útil per poder fixar un *terminus post quem* precís per a l'abocament que es produí de manera progressiva i continuada a partir d'aleshores i fins al segle XIX, quan l'estructura fou cegada i se'n perdé el rastre fins al seu redescobriment el 1958. Així doncs, aquest rebliment superior —que de manera similar a l'inferior no se seqüencià per fases en el moment de l'excavació tot i abastar més de dos-cents anys— està format per 3636 fragments i un nombre mínim de 2030 individus, xifra proporcionalment elevadíssima que potser quedaria corregida amb un procés consciencios de remuntatge que no s'ha dut a terme, especialment de les peces més modernes.

Atesa la impossibilitat de desenvolupar aquí, per qüestions d'extensió, un estudi complet de tot el conjunt, ens centrarem únicament en el lot de vaixel·la fina corresponent a la fase immediatament posterior a la destrucció. Mentre que la resta de peces i fases seran presentades molt sumàriament, a l'espera de poder-les desenvolupar millor en futurs treballs. Dit això, cal destacar que precisament gran part de l'interès del conjunt superior del pou rau en la presència continuada, i en quantitats prou significatives, de vaixel·la de taula de fabricació catalana amb representació de bona part dels estils i sèries més populars entre la segona meitat del sis-cents i el segle XIX, el que permet aproximar-se a qüestions com la comercialització d'aquestes peces i l'arribada de modes en una vila de caràcter rural.

Un lot representatiu de vaixel·la blava catalana (1655-inicis segle XVIII)

S'han inclòs en aquest conjunt un total de 24 peces de vaixel·la decorada abocades en un període de poc més de mig segle, entre la destrucció de 1655 i començaments de la següent centúria (fig. 9). Es tracten totes elles de peces de fabricació barcelonina i decorades exclusivament en blau sobre fons blanc, algunes

de les quals ja publicades per Telese (1991), que responen a les següents formes: set escudelles —sis amb ala i una sense—, d'entre 11 i 15 cm de diàmetre; dos plats petits o de *tres quarts de pam*, d'entre 15 i 16 cm de diàmetre (Cerdà 2012, 44); 14 plats comuns o *de pam*, d'entre 19 i 22 cm de diàmetre; i una única plata fonda o servidora de 27 cm de diàmetre, en aquest cas amb dos forats fets *ante coctem* a la vora que servien per penjar-la a la paret quan no estava en ús, qui sap si també amb finalitats decoratives (Miró 2012, 288-289).

Figura 8. Repertori formal del lot de vaixel·la blava catalana compresa entre el 1655 i inicis del segle XVIII. 1. Plata o servidora, 2 i 3. Plats comuns o de pam, 4. Plat petit o de tres quarts de pam, 5. Escudella amb orelles, 6. Escudella sense orelles.

Si fem un repàs dels estils decoratius de les peces, sobresurten, en primer lloc, quatre individus que daten de mitjan segle XVII i corresponen a la denominada sèrie d'*orles diverses*: una escudella amb orelles amb l'orla de la figueta i la roda de carreta (fig. 9, 1, PPA-2) (Telese 1991, 191, Fig. 111); tres plats, un decorat novament amb l'orla de la figueta (fig. 9, 2, PPA-17) (Telese 1991, 189, fig. 106), un altre amb l'orla de la pinça (Fig. 9, 3, PPA-8), i un darrer amb la pinça alternada amb volutes (fig. 9, 4, PPA-16) (Telese 1991, 190, Fig. 109). Destaquen a continuació quatre escudelles d'orelles amb l'orla de les *circumferències concèntriques* —dites popularment escudelles de sagnadors—, característiques de la segona meitat del segle XVII i completades amb diversos motius centrals, com una casa o un ocell (fig. 9, 5-8, PPA-1, 18-20) (Telese 1991, 206-207, Fig. 139-141).

També de la segona meitat del XVII, data el grup més nombrós d'aquest lot, format per peces de l'anomenada sèrie *de la ditada* (Cerdà 2012, 43-44). Hi comptem dos plats de *tres quarts de pam* (fig. 9, 9-10, PPA-3 i 14) (Telese 1991, 195-196, Fig. 119-120), amb una au i una flor al centre respectivament; una plata o servidora, novament amb un motiu vegetal central (fig. 9, 11, PPA-12) i vuit

plats comuns amb els següents dibuixos al fons: una flor (fig. 9, 12-14, PPA-4, 6-7), un ocell (fig. 9, 15-16, PPA-5 i 15), figues (fig. 9, 17, PPA-13), un medalló amb motiu floral inscrit (fig. 9, 18, PPA-11), i un medalló amb la lletra «R» a l'interior (fig. 9, 19, PPA-10), aquesta darrera potser una peça personalitzada per encàrrec (Miró 2012, 292-294). El darrer grup, ja més tardà, està format per peces de la sèrie denominada *de Poblet*, fabricada entre el darrer terç del segle XVII i inicis del XVIII (Cerdà 2012, 48-54). Hi comptem tres plats comuns, amb el fons decorat amb un medalló amb motiu floral interior —un sol amb fesomia humana i una llebre o conill respectivament (fig. 9, 20-22, PPA-21-23)— i dues escudelles —una amb orelles i una creu de malta al fons (fig. 9, 23, PPA-25)— i l'altra sense i amb un motiu vegetal central (fig. 9, 24, PPA-24).

Figura 9. Peces de vaixel·la blava de fabricació barcelonina (segona meitat s. XVII — inicis s. XVIII).

Resulta enormement significativa, com ja posà de manifest Albert Telese en el seu moment (Telese 1991, 64), l'absència de reflexos metàl·lics⁴ i de blaves d'influència del renaixement italià —típiques de la primera meitat del segle XVII (Cerdà 2001, 90-91; 2012, 37)— en aquest abocament superior, produccions que, recordem, sí que apareixien testimoniades en l'amortització inicial posterior a la construcció de la font. Per tant, això sembla indicar que la vaixel·la fina catalana que predominava a la primera meitat del sis-cents va deixar de circular amb relativa rapidesa, tot essent completament substituïda en pocs anys per les noves sèries de blava. En aquesta mateixa línia sembla apuntar el magnífic paral·lel que esdevé el dipòsit trobat a la Plaça Gran de Mataró, reblert amb quatre abocaments successius força pròxims en el temps (Cerdà 2001, 22-24): la vaixel·la fina del nivell inferior, possiblement posterior al 1640 (Cerdà 2001, 146), consistia en peces de reflex metàl·lic. Al seu damunt s'excavà un nivell estèril, cobert al seu torn per un estrat intermedi on es recuperà pisa blava, bicolor i policromada, a més de vaixel·la de reflexos metàl·lics. El nivell més tardà, finalment, que s'abocà amb posterioritat al 1653, ja només comptava, entre la vaixel·la fina de producció catalana, amb peces blaves tardorenaixentistes, de manera similar al cas banyolí.

En aquest grup de materials del pou tampoc es documenten peces d'importació no excessivament abundants, però sí presents en la majoria de conjunts importants del XVII, com el de Mas Llorens de Salt —format entorn del 1633—, amb exemplars de Montelupo i la Ligúria (Telese 1994, 46), o el ja esmentat de la Plaça Gran de Mataró, amb dues peces italianes, una d'elles un fragment del característic *blu berettino* lligur, i un tercer individu provinent de Saint-Quentin-la-Poterie, a l'Uzège (França). El cas de Barcelona es mereix una menció, on es documenten en contextos d'època moderna importacions de diversos punts d'Europa, així com, en menor mesura, de regions més allunyades com Síria i la Xina (Beltrán de Heredia, Miró 2010).

En definitiva, el de Banyoles és un lot representatiu de vaixel·la blava catalana de la segona meitat del XVII, format per peces certament fines, però en cap cas qualificables de luxoses, ni per preu, ni per qualitat (Argelagués 2009, 144; Miró 2012, 287-291). És més, probablement el seu ús s'ha d'associar amb la tasca caritativa de la Pia Almoina, que devia servir-se d'aquesta vaixel·la per alimentar els més desvalguts en el seu dia a dia. Així, a mesura que les peces s'anaven desgastant o trencant, cosa que devia succeir amb certa freqüència, eren llençades al pou, juntament amb altres peces de terrissa però aparentment no amb deixalles orgàniques de consum. De fet, el més probable és que, a l'estar situat el pou en un edifici públic, únicament fossin les institucions que hi tenien la seu —és a dir el Comú i la Pia Almoina— les que tinguessin accés o dret a reomplir-lo, cosa que en certa manera permet entendre perquè el procés s'allargà durant centúries, i més quan l'única de les dues que *a priori* devia generar residus de manera sistemàtica era l'Almoina.

Val a dir que s'ha plantejat també si aquests atuells no haurien pogut procedir d'algun hospital o presó instal·lat puntualment a l'edifici durant l'edat moderna.

4 La fi de la producció catalana de reflex metàl·lic s'ha de situar a l'entorn de mitjan del segle XVII (Llorens 1989, 11-13; Cerdà 2001, 51-52), si bé des de feia un parell de dècades ja estava en regressió.

Figura 10. Detall dels gravats i inscripcions trobats a la sala J.M. Corominas en les obres efectuades l'any 1980 (Fotografia: Josep Tarrús).

La base d'aquesta teoria són els múltiples grafits i inscripcions dels segles XVII i XVIII, entre ells noms i dates (fig. 10), apareguts durant les obres de rehabilitació que es feren els anys vuitanta del segle passat per eliminar les divisions internes de la sala Corominas o sala Major, un saló noble on es creu que en origen es reunien els jurats municipals. La presència d'aquests gravats no sembla correspondre a un ús solemne o oficial de l'espai, si bé cap document permet donar suport, en aquest marc cronològic, a algun altre ús per l'edifici que no sigui el de Casa de la vila. Justament un dels pocs noms que es poden llegir a les fotografies que testimonien la troballa, ja que els envans foren desmuntats durant les esmentades obres, és el de *Iacobus Bosch*, un nom comú, però que qui sap si podria correspondre a Jaume Bosch, jurat de la vila de Banyoles, que curiosament morí per un tret de pedrenyal l'any 1640, a l'inici de la guerra dels Segadors (Palmada 2008, 46). Si això fos així, els gravats i inscripcions no haurien estat fets per presoners o malalts, sinó per persones vinculades o properes al

Comú. Més enllà d'això, l'existència d'un hospital o presó provisional permetria explicar un abocament de ceràmica més o menys acotat en el temps, però en cap cas un ús perllongat, de segles, del pou com a dipòsit.

Les produccions tardanes (segles XVIII-XIX)

Els nivells més tardans del pou van seguir proporcionant un interessant volum de vaixel·la de taula, gairebé tota de producció barcelonina. Si comencem per les sèries blaves del XVIII, hi trobem un plat i una escudella de la sèrie de les *faixes o cintes* (fig. 11, 1, PPA-9), que s'enquadra dins la primera meitat del XVIII. Segueixen cronològicament 11 plats de la sèrie dita *d'influència francesa* (fig. 11, 2, PPA-48), fabricada entre el segon terç del XVIII i el primer del XIX (Cerdà 2012, 68), i 22 plats de *l'arracada* (fig. 11, 3, PPA-43), sis de la sèrie de les *blondes* (fig. 11, 4, PPA-59) i 10 de la *cirereta* (fig. 11, 5, PPA-66), que podrien situar-se entre el darrer terç del segle XVIII i començaments del segle XIX —o mitjans en el cas de la sèrie de la *cirereta*, que possiblement perdurà més en el temps—. També cal destacar la presència de dos plats policroms mal dits banyolins, del segle XVIII, amb el típic ocell al fons (fig. 11, 6, PPA-77) i de tres plats policroms més, en aquest cas possibles importacions: un d'ells sembla ser una peça fabricada en un taller de Savona o Albisola, pertanyent a la sèrie dita *uzelli e prezzemolo*, que per paral·lels es pot datar a la primera meitat del segle XVIII (fig. 11, 7, PPA-76) (Artigues, Coll, Llull 1998, 155, núm. 195). Hi ha un segon plat que podria ser també italià —o una imitació—, en aquest cas de vora polilobulada i amb un personatge femení al centre, entre arbustos, mentre que la tercera peça és una

producció de la fàbrica d'Alcora (Castelló) de la sèrie del *ramet*, que dataria de finals del XVIII.

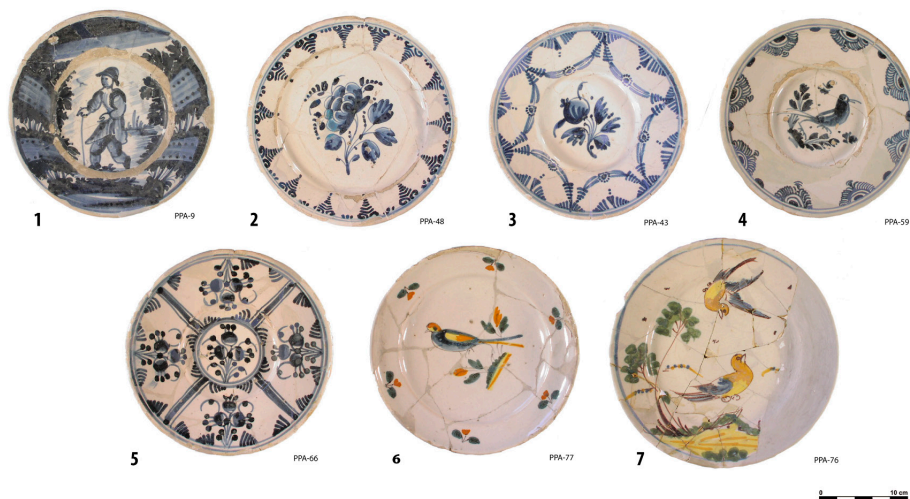

Figura 11. Peces de vaixel·la decorada, pertanyents a les fases més tardanes del rebliment del pou (s. XVIII-XIX).

Menció a banda mereixen les peces de ceràmica popular catalana o terrissa decorada, molt abundant durant els segles XVIII i XIX. Hi comptem un total de 409 individus: 199 escudelles, 142 plats —de diferents diàmetres i profunditats—, sis càntrils, una tassa, un morter, un ansat, un bací, una escorredora i un pot, a banda de 56 fragments que no han estat determinats. I encara més predominant dins el conjunt és la coneguda tradicionalment com a ceràmica de dol, adaptació local de les produccions lligures d'Albisola anomenades a *taches noires*, que hi és present amb ni més ni menys que 1239 plats, 15 tasses, quatre càntrils, dues cobertores, un escudella i set peces fragmentades indeterminades. L'èxit d'aquesta producció, que data d'inicis del segle XVIII, va provocar que ben aviat ja apareguessin les primeres imitacions a Barcelona (Beltran de Heredia et al. 2015, 613-615), a les quals més endavant s'afegiren les de molts altres centres productors catalans, com Girona, Esparreguera, Olot o Blanes (Coll et al. 2016, 175), que seguiren la seva fabricació, amb alguna excepció i més o menys canvis, fins ben entrada la segona meitat del segle XIX. Tot aquest rebliment superior del pou, a més, estava acompanyat per un seguit de peces de ceràmica vidrada monocroma, amb un mínim de 258 individus (plats, gibrelles, escorredores, escudelles...), i de manera testimonial per ceràmica vidrada de cuina (quatre cassoles i una olla) i un únic cossi d'obra aspra.

No hi ha dubte que l'origen de l'acumulació de part d'aquestes peces pot atribuir-se encara a l'activitat de la Pia Almoïna, que estigué instal·lada a l'edifici fins a l'any 1833 (Figueras, Ferrer 2017, 1337). També cal tenir present que a partir del 1866 el conjunt acollí un hospital, que s'ubicà en un edifici annexat a la banda occidental de la Pia Almoïna. Aquest equipament era, en certa manera, la continuació de l'antic hospital de Sant Roc, vinculat al monestir, però des

del segle XVIII administrat per la corporació municipal (Grabuleda, Abellán⁵) i que havia hagut de marxar del seu emplaçament original, just al costat de Sant Esteve, arran del procés de desamortització del 1836. La seva funció, doncs, no era altra que la de tenir cura de malalts, desvalguts, víctimes d'epidèmies i ferits, als quals s'oferia llit i menjar i, en cas de finir, també se'n procurava l'enterrament (Grabuleda, Abellán⁶).

Podrien, per tant, relacionar-se els abocaments més recents del pou —ingents en nombre respecte a les fases precedents— amb el funcionament de l'hospital? És certament una possibilitat que cal contemplar, si bé la data del seu establiment, 1866, sembla ser excessivament tardana per poder-la vincular amb unes produccions, com la ceràmica à *taches noires*, que aleshores ja començaven a estar en regressió. També resulta sorprenent, com dèiem, l'increment del nombre de peces, fins al punt que esdevé complex trobar-hi una explicació. No obstant això, altres conjunts amb un context més o menys similar, com el de l'església parroquial de Bellpuig, a l'Urgell (Teixidor 1980, 131-133), han plantejat la possibilitat que part dels plats llançats haguessin estat els atuellts amb què s'hagués fet la unció dels malalts amb olis sagrats —acte litúrgic habitual en hospitals—, cosa que n'hauria impedit una reutilització.

No es pot excloure tampoc que la ceràmica à *taches noires* s'hagués emprat per a l'anomenat convit de morts (Grau 2001, 119), un àpat ritual que tenia lloc en el marc d'un funeral en una tradició que a les zones rurals de Catalunya va perviure fins entrat el segle XX, si bé en aquest cas la seva relació amb la Pia Almoïna o l'Hospital resulta més difícil de traçar. A més, darrerament alguns autors han qüestionat el suposat ús exequial d'aquestes peces (Romero, Rosal 2014, 89) del qual no se'n tenen proves més enllà de l'eloqüent nom popular de *vaixella de dol*. Sigui com sigui, la vinculació més o menys directa dels materials més actuals del pou —o d'una part— tant amb la Pia Almoïna com probablement també amb l'hospital resulta, des de la nostra òptica, lògica i evident.

Abans d'acabar, una altra qüestió que cal posar sobre la taula és si una part d'aquestes peces podria haver estat fabricada a Banyoles mateix, com ja han plantejat alguns autors (Romero, Rosal 2014, 43). A la vila ja s'hi documenta un oller el 1497 (Santanach 1998, 228) i a cavall dels segles XVIII i XIX s'hi produïa ceràmica amb tota certesa (Vila 2007, 368; Zamora 1973 [1787-1790], 319), si bé desconeixem de quin tipus. L'activitat terrissaire es continuà desenvolupant durant tot el segle XIX i perdurà fins a inicis del XX (Santanach 1998, 228). Futurs estudis arqueomètrics hauran de resoldre aquesta interessant incògnita, que avui encara se'ns escapa.

5 <https://www.fetsigent.com/index.php/ca/vida-a-la-ciutat/els-hospitals-de-banyoles.html> (Consulta 25/04/2021)

6 íbid.

A TALL DE SÍNTESI

L'estudi i revisió del conjunt ceràmic del pou del pati ha permès arribar a un seguit de conclusions que sobrepassen el mateix estudi del material i que tenen implicacions per a la història de l'edifici i per a les institucions que hi tenien la seu.

En primer lloc, res permet assegurar, com fins ara s'havia dit, que la construcció del pou es produís de manera paral·lela a la instal·lació del Comú i a la fundació de l'Almoina dels Prohoms de la vila de Banyoles (1307), sinó que els materials indiquen un origen en cap cas anterior a la segona meitat del segle xv. És possible, a més, que l'estructura s'excavés en el mateix moment que el pati adquiria el seu característic aspecte gòtic, en unes obres tradicionalment situades al xiv, però que estudis recents avancen fins, com a mínim, a mitjans del quatre-cents, potser en un context ja posterior a la Guerra Civil catalana.

El pou, que probablement tenia un ús públic —o almenys vinculat al Comú o a l'Almoina—, estigué operatiu fins a l'any 1636, quan fou substituït per una font d'aigua corrent. A partir d'aleshores, es produí una primera amortització de l'estructura, amb l'abocament de vaixel·la i atuells diversos. Fins aquell moment, les úniques peces dipositades a l'interior eren els cànirs i poals que accidentalment es trencaven durant el procés d'extracció d'aigua.

El juny de 1655 Banyoles fou atacada per artilleria espanyola, en un intent de foragitar de la població les tropes franceses. Un dels edificis afectats per l'acció fou precisament el de la Pia Almoina, que veié com l'impacte d'un projectil malmetia part de la galeria. La runa resultant, juntament amb una bala massissa de ferro, qui sap si la causant de l'enderroc, fou abocada després al pou, cegant-lo definitivament. Aquest fet resulta de gran interès, perquè proporciona una data contrastada que serveix de referència per fixar la cronologia tant de la ceràmica abocada prèviament, com de la que es llançà al pou a partir d'aquest moment.

Així, des del 1655 i fins com a mínim finals del segle xix, el pou s'anà omplint amb successius abocaments ceràmics. El primer grup de peces posterior a la destrucció resulta d'especial singularitat. Es tracta de plats i escudelles de vaixel·la blava fabricada a Barcelona amb les sèries decoratives típiques de la segona meitat del set-cents i inicis de la centúria següent. No es tracta de peces pertanyents a un servei refinat —ho denota, entre altres coses, la manca d'importacions—, sinó d'una vaixel·la d'ús diari, quotidià, segurament emprada pels mateixos necessitats que acudien a la Pia Almoina a la recerca de menjar. No obstant això, en aquest cas tan rellevant és la presència de blava com l'absència d'altres produccions, com el reflex metàl·lic o les peces blaves, bicromades o policromades característiques de la primera meitat del xvii. Això permet veure, per tant, que les noves sèries de blava van inundar de manera eficient el mercat, fins i tot en punts relativament rurals i van substituir amb una velocitat sorprenent les antigues produccions decorades predominants durant les dècades anteriors. Resulta evident que part d'aquest reemplaçament tan ràpid s'explica, precisament, pel fet de no ser peces luxoses.

A partir del segle xviii, en especial de la segona meitat, i fins a les darreries del xix, quan quedà definitivament cegat el pou, s'incrementà notablement la

quantitat de peces llançades a l'interior de l'estructura, amb el dubte de si algunes d'elles podrien tractar-se de produccions banyolines. En qualsevol cas sembla que l'origen d'aquests abocaments tardans —o almenys d'una part— s'ha de buscar igualment en el funcionament de la Pia Almoina, dissolta el 1833, així com en l'hospital que el 1866 s'instal·là en un edifici adossat a la banda oest del complex de la Casa de la vila, sense descartar, però, altres possibles procedències.

BIBLIOGRAFIA

- ALEXANDRE-BIDON, D. 1992, Archéo-iconographie du puits au Moyen Âge (XIIe-XVIe siècle), *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Âge*, 104-2, 519-543.
- AMOURIC, H., VALLAURI, H., VAYSSETTES, J.L. 2009, *Terres de feu, de lumière et de songes, dans le Midi français X^e-XXe siècles*, Nîmes: Lucie éditions — Communauté d'Agglomération Pays d'Aubagne et de l'Étoile.
- ARGELAGUÉS, M. (coord.) 2009, *L'església Vella de Sant Martí de Cerdanyola. Història i arqueologia*, Cerdanyola del Vallès: Ajuntament de Cerdanyola del Vallès — Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions (Quaderns de Recerca de Cerdanyola del Vallès).
- ARTIGUES, J., COLL J., LLULL, P. (coords.) 1998, *Mallorca i el comerç de ceràmica a la Mediterrània*, Barcelona: Fundació "la Caixa".
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 1994, Terminologia i ús dels atuellers ceràmics de cuina a la Baixa Edat Mitjana, *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona — Electa, 46-58.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 1997, La ceràmica localitzada a l'extradós de les voltes de la Pia Almoina de Barcelona, *Ceràmica medieval catalana. El monument, document*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 235-253 (Quaderns científics i tècnics 9).
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 1998, Tipologia de la producció barcelonina de ceràmica comuna baix medieval: una proposta de sistematització, PADILLA, J.I., VILA, J.M. (coords.), *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*, Barcelona: GRAMP-Universitat de Barcelona, 177-204 (Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval 4).
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2006, La ceràmica de les voltes del convent de Sant Agustí de Barcelona. Noves formes per la tipologia de la ceràmica comuna baix medieval de Barcelona, *Arqueologia Medieval*, 2, 46-67
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2012, Les llars barcelonines a través de l'arqueologia, GARCIA ESPUCHE, A. (dir.), *Interiors domèstics. Barcelona 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 243-281 (Col·lecció "La ciutat del Born. Barcelona 1700" 8).

- BELTRÁN DE HEREDIA, J., CAPELLI, C., DI FEBBO, R., MADRID, M., BUXEDA, J. 2015, Imitaciones de cerámicas à *taches noires* en Barcelona en el s. XVIII. Datos arqueológicos y arqueométricos, *Actas do X Congresso Internacional a Cerâmica Medieval no Mediterrâneo*, Silves, 613-618.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J., MIRÓ, N. 2010, El comerç de ceràmica a Barcelona als segles XVI-XVII: Itàlia, França, Portugal, els tallers del Rin i Xina, *QUARHIS*, 6, 14-91.
- BOSCH, N., BUSQUETS, R. M. Sense data, *La casa medieval a Banyoles: Museu Arqueològic de Banyoles*, Treball d'Història de la Construcció, Inèdit.
- BUCH, M. 2014, *Memòria Plaça Major 39 de Banyoles (Pla de l'Estany)*, Inèdit.
- CALLÍS, J., MONER, J., RIERA, M. 2019, *Text refós Avantprojecte reforma i ampliació del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles*, Ajuntament de Banyoles, Inèdit.
- CALVO, O. 2007, *Guia Museu del Càntir. Argentona*, Museu del Càntir d'Argentona.
- CARRION, I., CHINCHILLA, J., FONTDEVILA, N. 1995, Les pintures murals gòtiques de la Pia Almoïna de Banyoles, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1992-1994*, 81-97.
- CERDÀ, J.A. 2012, *La loza catalana de la Colección Mascort*, Torroella de Montgrí: Fundació Mascort.
- CERDÀ, J.A. 2001, *La ceràmica catalana del segle XVII trobada a la Plaça Gran (Mataró)*, Barcelona: Associació Catalana de Ceràmica Decorada i Terrissa.
- CLE, A., FERRER, A. 2016, Pia Almoïna — Edifici del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles (Pla de l'Estany), *Tretzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Banyoles, 557-560.
- COBOS, A., TREMOLEDA, J. 2013, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. III. El comtat de Besalú*, Figueres: Generalitat de Catalunya — Diputació de Girona.
- COLL, J., PÉREZ, PRADELL, T., MOLERA, J., CAPELLI, C., BLANES, S., CAROSCIO, M., DI FEBBO, R. 2017, La “loza negra” de Manises hallada en el barri dels Obradors, *Actas XIX Congreso de la Asociación de Ceramología. Obra Negra y Alfarería de Cocina*, Quart, 171-195.
- CONSTANS, Ll. 1951, *Bañolas*, Ajuntament de Banyoles; reedició de 1981.
- ESPAÑOL, F. 2016, “Claustros prefabricados de época gótica en la península ibérica: modelos, producción y comercialización”, ROSSI, G., RAMOA, J. (eds.), *Claustros no mundo mediterrânico. Séculos X-XVIII* (Encontro internacional. Lisboa 2013) Lisboa: Almedina, 401-426.
- FERNÁNDEZ, G. 2008, Decoració pictòrica civil i eclesiàstica a la vila de Banyoles durant els segles XIII i XIV. *Art gòtic dels segles XIII i XIV al Pla de l'Estany*, 31-52, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles (Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles 27).

- FIGUERAS, F. 1948, Las obras de restauración del edificio Pia Almoina sede del Centro de Estudios Comarcales, *Cuadernos del Centro de Estudios Comarcales de Bañolas, 1948*, 9-10.
- FIGUERAS, F. 1951, Estado actual de las obras de restauración del edificio Pía Almoina, sede del Centro de Estudios Comarcales, *Cuadernos del Centro de Estudios Comarcales de Bañolas, 1951*, 18-23.
- FIGUERAS, Ll., FERRER, A. 2017, El Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, un Museo con más de 80 años de historia, *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, n° 35, 1336-1344.
- FRIGOLA, J. 2016, La ceràmica comuna, PUIG, A.M. (coord.), *La construcció del palau del comte Enric II a Castelló d'Empúries (Alt Empordà). Estudi documental i dels materials arqueològics*, Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 103-135 (Sèrie Monogràfica 26).
- FRIGOLA, J., FERRER, A. 2020, Intervenció arqueològica als edificis de Can Paulí — Pia Almoina (Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Castelló d'Empúries, 517-519.
- FUMANAL, M. A. 2019, *La pedra de Girona. L'esclat de l'escultura arquitectònica i cultural, 1300-1350*, (Tesi doctoral), Universitat de Barcelona, Barcelona.
- GRABULEDA, J., ABELLÁN, J.A, Els hospitals de Banyoles, *Fets i Gent* (Consulta 25/04/2021)
- GRABULEDA, J., TARRÚS, J. 2013, Els edificis del MACB i les actuals obres de remodelació de 2009-2013, *El Llegat*, 17, Banyoles: Ajuntament de Banyoles.
- GRATACÓS, G., TARRÚS, J. 1993, *Guia dels Museus de Banyoles*, Banyoles: Impremta Mateu.
- GRAU, D. 2001, Tombes i ritus de mort a Girona, *Revista d'etnologia de Catalunya*, 19, 111-119.
- LLORENS, J. 1989, *Ceràmica catalana de reflex metàl·lic. Segles XV al XVII*, Barcelona: Llorens D.L.
- LLUCH, R. 1994, Graffiti a la comarca del Pla de l'Estany, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1992-1994*, 113-128.
- MAROTO, J. 1977, *La ceràmica catalana trobada al pou de la Pia Almoina, a Banyoles*, Treball d'Introducció a l'art, Col·legi Universitari de Girona, Inèdit.
- MIRÓ, N. 2012, El menjar i el beure, des de l'arqueologia, GARCIA ESPUCHE, A. (dir.), *Interiors domèstics. Barcelona 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 285-315 (Col·lecció "La ciutat del Born. Barcelona 1700" 8).
- MONER, J. 1990, Can Paulí, un exemple de casa medieval a Banyoles. Notes a propòsit de les obres de desmuntatge, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1988-1989*, 117-134.

- MONER, J. 2015, La nostra història. Notes per a la història del CECB. Capítol V (1950-1960), *El Butlletí del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 10, 6-7.
- PALMADA, G. 2007, La plaça Major en època moderna. Algunes dades històriques del segle XVI al XVIII, *La plaça Major*, Banyoles: Ajuntament de Banyoles — Diputació de Girona (Quaderns de Banyoles 8).
- PALMADA, G. 2008, *La Muralla de Banyoles*, Banyoles: Ajuntament de Banyoles — Diputació de Girona (Quaderns de Banyoles 10).
- PALMADA, G. 2011, La primera conducció d'aigua de la vila de Banyoles (segles XV-XVIII), *Estudis d'Història Agrària*, 23, 285-298.
- PALMADA, G., DESEL, C., FIGUERAS, L., OLIVA, E. 2005, *El Patrimoni del Pla de l'Estany. Inventari històric i arquitectònic de la comarca*. Banyoles: Consell Comarcal del Pla de l'Estany.
- ROMERO, A., ROSAL, J. 2014, *La terrissa a Catalunya*, 2, Figueres: Brau Edicions (Col·lecció «Eines i feines» 2).
- SÀEZ, M. 2009, *La terrissa negra*, Girona: Diputació de Girona — Fundació Caixa Girona (Quaderns de la Revista de Girona 142).
- SANTANACH, J. 1998, Ceràmica comuna d'època moderna, PADILLA, J.I., VILA, J.M. (coords.), *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*, Barcelona: GRAMP-Universitat de Barcelona, 225-272 (Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval 4).
- SEMPERE, E. 1985, *La terrissa catalana (Tipologia i terminologia)*, Barcelona: Edicions de Nou Art Thor (Col·lecció "Terra Nostra" 1).
- TARRÚS, J. 1977, *Guia breu del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.
- TEIXIDOR, F. 1980, Troballa de ceràmica catalano-aragonesa dels segles XVI al XIX a la vila de Bellpuig, *Ilerda*, XLI, 131-133.
- TELESE, A. 1991, *La vaixel·la blava catalana de 1570 a 1670. Repertori, catalogació i proposta per a la seva nomenclatura*, Barcelona: Arts Gràfiques Cuscó.
- TELESE, A. 1994, Ceràmica catalana del s. XVII. Importante hallazgo en Salt (Gerona), *Antiquaria*, 117, 44-48.
- VILA, P. 2007, Recensió de "Entre Révolution et Guerres. Les mémoires de Pierre Comellas, apothicaire de Perpignan, 1789-1813" AYATS, A., BALENT, A., CAMIADE, M. (eds), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLVIII, 365-368.
- ZAMORA, F. De 1973 [1787-1790, inèdit], *Diario de los Viajes hechos en Cataluña*, Curial, Barcelona.

